

Jak se vyrovnáváme s naší minulostí? České a československé nedávné dějiny prizmatem teorie kolektivní paměti a kvalitativní metodologie (focus groups)

Marcel Tomášek – Jiří Šubrt¹

Historická sociologie, Fakulta humanitních studií UK, Praha

How do we Reconcile with our Past? Recent Czech and Czechoslovak History through the Prism of Collective Memory Theory and Qualitative Methodology (focus groups).

The article, as a combined theoretical-empirical undertaking, examines the ways collective memory is conceptualized in thematic areas of current theoretical thinking and how these theoretically designated and specified areas are reflected in the consciousness and memories of the common population. In particular it focuses on the popular memory and experience of history since the end of Second World War and the Communist takeover. In the first part, the long-term established theoretical approaches in view of collective memory research are presented. In the second, more empirically focused, part manifestations and expressions of these conceptualizations are registered in common acts and talk in the course of realized focus groups.

Sociológia 2014, Vol 46 (No. 1: 88-115)

Key words: *collective memory; discourse and narratives; places of memory; cultures of remembering; focus groups*

Úvod

Tato stať má teoreticko-empirický charakter². V jejích jednotlivých částech vedle sebe stavíme a vzájemně konfrontujeme na jedné straně způsob, jakým je problém kolektivní paměti konceptualizován a strukturován v jednotlivých tematických oblastech soudobého teoretického myšlení, a na druhé straně to, jak jsou tyto teoreticky vymezené a specifikované oblasti zachyceny a jak se projevují ve vědomí a vzpomínkách běžné populace, respektive v paměťové reflexi odrážející zkušenost naší poválečné historie. V první části jsou předestřeny dlouhodoběji ustálená teoretizující východiska ve vztahu k výzkumu kolektivní paměti vedle těch nedávněji se objevivších a inovujících dosavadní metodologický aparát a teorii. V druhé empiričtější zaměřené části jsou právě exponovány projevy těchto konceptualizací v běžných projevech zachycených během realizovaných focus groups (FG)³. Článek ukazuje, že to,

¹ Korešpondencia: Mgr. Marcel Tomášek, doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., Historická sociologie, FHS, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Česká republika. Tel.: +420 251 080 356, e-mail: marceltomasek@email.cz, Jiri.Subrt@ff.cuni.cz. Poděkování za recenzní připomínky, kritiky a inspirace využité pro konečnou finalizaci studie.

² Tento text vznikl v rámci UNCE – Centra pro výzkum kolektivní paměti na pracovišti Historické sociologie na FHS UK (PhDr. Jiří Šubrt, CSc.) a projektu Specifického vysokoškolského výzkumu SVV 2013 267 501 na ISS UK (Mgr. Marcel Tomášek). Empirické poznatky, o kterých v článku referujeme, byly získány v rámci řešení projektu GAČR 403/09/0862 „Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky“. Poděkování za recenzní připomínky, kritiky a inspirace využité pro konečnou finalizaci studie.

³ V květnu 2011 bylo realizováno 8 focus groups v Hradci Králové, Jihlavě, Mostě a Olomouci. V každém z těchto měst byla provedena jedna diskuse s profesně nespécifikovanou skupinou zástupců obecné populace a druhá diskuse s učiteli a

co je již delší dobu abstraktně formulováno v oblasti teorie, je určitým způsobem reflektováno a projevuje se i v laickém vědomí obecné populace, kde to má své specifické projevy a vyjádření.

Historie a paměť: konceptualizace problému a jeho výkladové rámce

Kolektivní paměť jako vlivný explanační rámec se v několika posledních letech začala prosazovat v prostředí české sociální vědy a to v souvislosti s vystupujícími společenskými agendami a potřebou reflexe jejich mechanismů fungování (Šubrt 2011). Otázka paměti spíše traumatických období v nedávné historii (komunistický režim, Protektorát a Druhá republika) a toho, jak jimi byla a je kolektivní identita a historické vědomí české společnosti ovlivněno, se staly arénou, v níž se tento explanační a analytický rámec v českém kontextu uplatňuje. Je ovšem nutno si povšimnout i mezinárodního přesahu, kdy analytická knižní studie o Čechách a paměti jejich komunismu, která nás může v českém kontextu napadnout na prvním místě, je z pera francouzské historičky (Mayer 2009)⁴ a naopak další neopomenutelná analytická knižní studie českého autora se věnuje otázce paměti a holocaustu v širším více mezinárodním kontextu (Barša 2011). Vedle prvních rozsáhlejších čistě české respektive československé problematice se věnujících studií české provenience (Kopeček 2008; Šubrt – Vinopal a kol. 2013), sehrávají ve vztahu k analytickému rámci kolektivní paměti klíčovou roli překlady zahraničních studií, takto klíčovou analytickou studií je překlad knihy Welzera, Mollerové a Tschuggnallové „*Můj děda nebyl nácek*“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti* (2010, německy 2002), i když se věnuje ne zcela tématice přímo vztážitelné k českému kontextu.

Analyticko-explanační rámec kolektivní paměti a různých jej uplatňujících přístupů je ovšem určen od počátku 80. let mnohem širším okruhem různojazyčných teoretických a empirických studií⁵. Právě tento rozvoj a

---

učitelkami dějepisu ze základního a středního stupně (skupiny zhruba o deseti lidech). Scénář FG, který byl pro učitelské skupiny rozšířen o otázky týkající se výuky, primárně spočíval v dotazování se na konkrétní historické události, které účastníci FG zažili a které považují za důležité a na jednotlivá historická období a jaká je jim přisuzována důležitost. Zároveň šlo o to zjistit, jakou mají účastníci výzkumu představu o obecnějších pojmech jako je kolektivní paměť a historické vědomí, respektive, co si pod nimi představují nebo, s čím si je spojují.

⁴ Ohlédneme-li od několika kratších prekurzorských textů Jiřího Šubrt (2004, 1995) a dřívějšího sborníku sestaveného Francoise Mayer (1998).

⁵ Mezi tyto na prvním místě patří ty Pierra Nory (7 svazků antologie k problematice paměti v letech 1984 – 1992) navazující na původního prekurzora soudobého zájmu o kolektivní paměť Maurice Halbwachse (1952, česky 2009,) nebo i ty Paula Ricoeura (česky 2000, 2002, 2007, 1984), tedy francouzských autorů. Z německých není možné zmínit studii Jana Assmanna o kultuře a paměti (česky 2001, 1997) a Aleidy Assmannové *Prostory vzpomínek: Formy a proměny kulturních pamětí* (1999) a další pozdější publikace (Assmannová 2008; Frank – Rippl (eds.) 2007). S přiblížením se nedávnějšímu období se setkáváme více s anglosaskou oblastí, kdy vedle autorů vztahujících se k původním francouzskému vlivu, primárně Pierra Nory, tj. např. Susannah Radstone a Bill Schwarz (eds. 2010) anebo fungujících samostatně ve svém vlastním rámci (např. Connerton 1996, 2009; Olick 2007) se rozsáhle prosadil rámec pracující s traumatickou interpretační sekvencí (vznik nového interpretačního rámce přenesením na kolektivní úroveň analytického schématu traumatu z oblasti psychoanalýzy a to ve smyslu celonárodních celků a celých společností – viz Alexander 2002; 2003; Alexander – Eyerman – Giesen – Smelser – Sztompka 2004; Sztompka 2000a, 2000b; Alexander et al. 2009), v čemž je navazováno na dřívější

diverzifikace jednotlivých teoretických výkladových rámců kolektivní paměti a jejich schéma-mapa, jak se od 80. let vyvinuly, jsme již detailněji rozpracovali v uvozujícím textu k antologii *Formování historie: interpretace dějin z pohledu různých států*⁶ (Tomášek 2012: 32-43 v Jirková – Čermák (eds) 2012).

V tomto vstupním teoretickém již prezentovaném výzkumu jsme se pokusili celou tuto oblast odborné literatury tematicky utřídit, zpřehlednit a určit charakteristické aplikace konceptu kolektivní paměti, jak se vyvinuly do současnosti a jak je lze v současnosti rozlišit. Toto utřídění a zpřehlednění je představeno v následujícím schématu či spíše schématické mapě. V levé části jsou uvedeny již delší dobu praktikované přístupy, jimiž sociální vědci tematiku kolektivní paměti uchopují, respektive, které se v literatuře často nabízejí a užívají. Charakteristické může pro mnohé z těchto způsobů být, že do značné míry rezonují s poznáním ‚historie‘ (‚řeší historii‘). V pravé části jsou ty z přístupů, které se objevily nedávněji a jsou jistou inovací a které explicitně ‚pracují s pamětí‘ a akcentují ji spíše jako samostatnou entitu odvislou od ‚historie‘ a hodnou pozornosti samo o sobě.

Popis schématu

Historie versus paměť – Norova provokativní teze *konce paměti*, jež exponovala rozpor dosavadní velké historie a ve veřejném diskurzu se prosazujících kolektivních pamětí reprezentuje vstupní vývojové dilema, které ovšem nemusí být nutně chápáno v Norou implikovaných degresivních důsledcích. Historik Le Goff (2007) nahlíží tuto *revoluci paměti*, k níž dochází medializací kolektivních pamětí a jejich dalším uchopením a rozvojem už ze strany profesních historiků, jako spíše demokratizující kvalitativní proměnu historické vědy a práce historika.

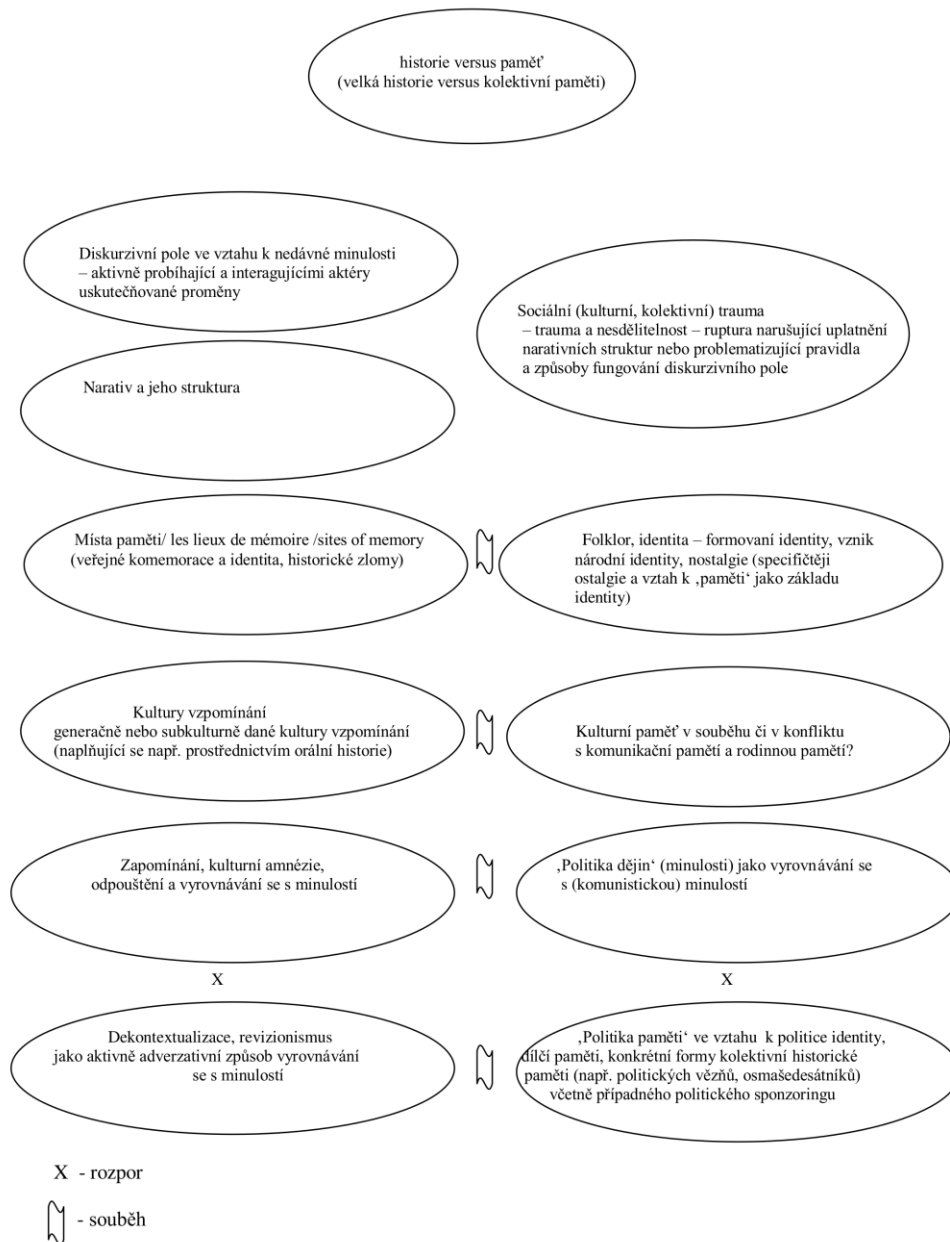
Diskurzivní pole – k prvoplánově se pro výzkum fungování kolektivní paměti nabízejícím konkrétním metodologickým ustáleným sociologickým přístupům (diskursivní a narativní analýza jako obvyklé pro výzkum měkkých a dynamických problematik) je ovšem nutno přistupovat velmi specificky vzhledem k již zmíněnému signifikantnímu vlivu přístupu aplikujícího traumatickou sekvenci na analýzu kol. projevů paměti. Právě s ohledem na tento přístup referující k přenosu traumatické sekvence na paměť a identitu kolektivní je v kolektivně-paměťovém rámci mnohem více třeba než je jindy

---

literaturu věnující se kolektivní násilí a jeho traumatickým identitu ovlivňujícím konkvencím (Caruth 1996; Robben – Suárez-Orosko (eds.) 2000; Neal 1998). Dnes s mísením vlivů je již docela těžké odlišit návaznost na původní zdrojové proudy (viz. např. sborníky Grabbe – Schindler (eds.) 2008 či Majerus – Kmec – Margue – Péporté (eds.) 2009) a dochází k němu i na úrovni jednotlivých autorů (viz. např. německý sociolog Giesen (2004), zároveň se prezentující rozsáhle v rámci amerického kulturně-sociologického okruhu v okolí Jeffrey C. Alexandra).

⁶ Jde o rozsáhlou antologii překladů národních učebnicových kapitol o Druhé světové válce z dějepisných učebnic v jednotlivých zemích (Německo, Itálie, ČR, Polsko, Francie, Velká Británie, Rusko, Japonsko, USA).

Schéma

obvyklé odlišit *diskursivní pole* od narativní struktury. V případě diskursivního přístupu jde především o fungování *diskursivního pole* ve vztahu k nedávné minulosti a aktivně probíhajícím a aktéry uskutečňovaným proměnám. Vztáhneme-li toto konkrétně k české minulosti, dobrou ilustrací tohoto procesu a jeho analýzy může být rozsáhlá knižní studie kulturního historika Bredleye F. Abrama (2004), analyzující období 1945 – 1948, tedy celkově posun kulturní sféry a české společnosti obecněji k levému světonázorovému pólu v tomto hybridním rozporuplném období, a to primárně v souvislosti s proměnou názorů na nedávnou minulost (na období 1. republiky, 2. republiky a Protektorátu), což prakticky umožnilo téměř nenásilné převzetí moci Komunistickou stranou.

Narativ, struktura narativu – to, co nám usnadňuje vymezení *narativní přístupu*, je Ricoeurova rozsáhlá studie *Čas a vyprávění* (česky jednotlivé části 2000, 2002, 2007, 1984) soustředující se vedle otázky časovosti právě na funkci narativů a jejich určitou jednotnost či modelovost, ať už jde o fikci nebo historiografii. V sociologické perspektivě nalzáme odhalení tohoto charakteru zobrazování minulosti např. u Eviatara Zerubavela, který referuje o ustálených verzích *narativních struktur* a tzv. *plotlines*, jejichž prostřednictvím mluvíme o minulosti, a prezentuje jejich konkrétní seznam a charakteristiky (2003: 6-54).

Sociální (kulturní, kolektivní) trauma – uvědomění si ustálených obecnějších narativních struktur vyprávěné historie a minulosti je důležité v souvislosti s uvedením traumatické sekvence (Sztompka 2000a, 2000b) do analýzy kolektivně-paměťových rámců a uvědomění si specifčnosti traumatického narativu. V případě *sociálního (kulturního, kolektivního) traumatu* je zásadní určitá ruptura narušující uplatnění obvyklých narativních struktur nebo problematizující pravidla a způsoby fungování diskursivního pole, s tím jak se s traumatem asociuje nesdělitelnost, která když je překonána a vyústí v určitý traumatický narativ jisté události, s sebou nese výraznou sílu a metaforický potenciál pro takto vzniklý tragický narativ. Lze namítnout, že Alexander a další autoři podílející se na zlomové publikaci uvádějící *kulturní trauma* do sociologie (2004) patří do tábora stoupenců sociální konstrukce a že v případě přístupu kulturní sociologie jde o její jakýsi ‚revival‘. Ovšem vrátíme-li se ke klíčové Alexandrově, v souvislosti s tématikou traumatu, nejčastěji citované empirické studii (2002: 5-85; 2003: 27-84; Alexander, Eyerman – Giesen – Smelser – Sztompka 2004: 196-263), to, co z ní činí pozornosti hodnou studii, je právě to, co v ní není jednoznačně sociálně-konstruktivistické, respektive to, co se pojí s původně psychoanalytickým konceptem traumatu, i když na kolektivní – kulturní úrovni.

Místa paměti – posouvající se k více obsahovým verzím kolektivně-paměťového rámce vracíme se zpět k tezi Pierra Nory o posunu od velkých historií k dílčím a více místním historiím a kol. pamětem. Norovy *les lieux de*

mémoire /sites of memory – místa paměti jsou svázány s veřejnými komemoracemi konkrétních historických zlomů a událostí a takto je udržována paměť daného společenství.

Folklor, identita – formování identity, vznik národní identity, nostalgie – do souběhu s tímto Norovým přístupem lze postavit *folklorní přístup*, který je také rozsáhle vázán k místu a zároveň vznik a formování (národní) identity je v něm historicky důležitým prvkem⁷ (pro české a slovenské prostředí s ohledem na místní městský kontext např. Bočková 2009; Popelko 2009). Z hlediska středoevropské současnosti je jeho důležitým aspektem to, co je již běžně v odborné literatuře (Franc 2009) označováno jako *ostalgie* (chápáno jako specifická verze nostalgie) a co nabírá často formu jakéhosi univerzálnějšího folkloru čerpajícím z reálně-socialistické popkultury.

Kultury vzpomínání – důležitý přístup ke kolektivně-paměťovému rámci reprezentuje to, co by bylo možné nazvat *kulturami vzpomínání*. Velmi obvyklou materializací takovéto kultury vzpomínání jsou např. orální historie zprostředkující generačně nebo subkulturně dané kultury vzpomínání nebo ohraničené kultury dané vztahem k nějaké konkrétní historické události (např. Polanski 1998; Otáhal – Vaněk 1999; Vaněk 2010; Vaněk (ed.) 2009, 2006; Vaněk – Urbášek 2005a, 2005b; Vaněk et al. 2002 pro český kontext a např. Molloy 2009; Bard 2008 v širším středoevropském kontextu).

Kulturní paměť – v odlišení od takto bezprostředně chápané kultury vzpomínání se lze dívat na *kulturní paměť* a její souběh nebo konflikt s *kommunikační pamětí* a *rodinnou pamětí* v intencích klíčové studie Welzera, Mollerové a Tschuggnallové (2002, česky 2010). Zde sociální paměť není dána orální historií zprostředkující generačně nebo subkulturně danou kulturu vzpomínání, ale je hlubším a komplexnějším sociálním jevem fungujícím v rámci 2 až 3 generací.

Politika dějin (minulosti) – významným přístupem, který často získává až synonymní pozici ve vztahu k analytickému rámci kolektivní paměti jako takovému, je tzv. *politika dějin* ve smyslu vyrovnávání se s (ve středoevropském případě hlavně komunistickou) minulostí.

Politika paměti – politika dějin se dostává často do konfliktu s tzv. *politikou paměti* (tj. dílčí paměti nabývající konkrétních forem – např. kol. historické paměti politických vězňů⁸ nebo osmašedesátníků apod., případně až její

⁷ Tento přístup je uváděn v pravé části mezi novými přístupy s vědomím, že po národopisně-obrozené fázi vzniku folklorního studijního rámce v 19. století došlo k jeho rozsáhlému revidujícímu „znovuobjevení“ ale již v konstruktivistické verzi v rámci studií nacionalismu (eds. Hobsbaum – Ranger 1983; Gellner 1983; Hroch 1985, 1986, 1999) etablovaných se od poloviny 80. let 20. století, jež vycházely a pracovaly s národopisem respektive etnografií zaměřující se na evropský národní folklor a procesy jeho utváření (respektive i příklady mimoevropského – viz. Anderson 1983) včetně bezprostředních mechanismů vytváření a fungování kolektivně-paměťových rámců.

⁸ *Politika dějin* a *politika paměti* jsou ve schématu umístěny v pravé části spíše z důvodu přirozené sekvence a širšího chápání důsledků a souvislostí bezprostředních procesů z levého sloupce. S příklady *politiky paměti* se střetáváme historicky již i třeba specificky ve vztahu k politickým vězňům mnohem dříve než v nedávné minulosti (viz. například vědomé utváření

aktivistický charakter), která se snadno může posunout až k *politice identity*. Konflikt se zde váže na rozpor potřeby širšího celospolečenského vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí a fakticky se objevující snahou o prosazení dílčích pamětí určitých skupin případně i v tomto politicky sponzorovaných (Kopeček 2008; Kopeček 2011; Mayer 2009).

Zapomínání, kulturní amnézie, odpouštění a vyrovnávání se s minulostí versus dekontextualizace a revizionismus jako aktivně adverzní způsob vyrovnání se s minulostí – s tímto střetem v rámci těchto polí *politiky dějin a politiky paměti* lze paralelizovat rozlišení i v souběžném poli reprezentujícím spíše už výsledné procesy vyrovnávání se s daným stavem. Takto *zapomínání, kulturní amnézie, odpouštění a vyrovnávání se s minulostí* (např. Paloma 2008; Resina (ed.) 2000; Rousso 2000) by ideálně mělo doprovázet spíše *politiku dějin a dekontextualizace a revizionismus* (např. Lipstadvová 2006; Finney 2011: 209-225; Tucker 2008) jako aktivně adverzativní způsoby vyrovnávání se s minulostí by měly být asociovatelné spíše s *politikou paměti* dílčích skupin. I když to často není ten případ a s revizionistickými postoji se setkáváme i ve společenském mainstreamu, kdy například určité specifické paměťové residuum spojené s komunistickou minulostí, které by mělo být rekonfigurováno, přetrvává a reprezentuje fakticky udržující se dekontextualizační revizionistickou pozici vnesenou režimními aktéry v době komunistického režimu (viz. např. ohledně odsunu československých Němců – Mandler 2001, Tomášek 2004).

Prvky jednotlivých výkladových rámců kolektivní paměti a vzpomínání identifikované v projevech účastníků focus groups

I když metoda FG sebou může nést jisté nevýhody (určitou povrchnost získaných dat, s tím jak názory dotazovaných osob mohou být ovlivněny názory ostatních účastníků FG, případně ani nemusí být vyřčeny), obecněji lze říci, že svým charakterem se FG přibližují podmínkám, v nichž lidé obvykle komentují nebo probírají historii, své názory na ni, své vzpomínky na konkrétní události a jejich širší reflexi, tj. momentům kdy bývají tyto v nějakém užším kolektivu osob nebo rodiny vyřčeny a prezentovány. Zároveň mimo tuto bezprostřední rovinu názorů na minulost, vlastních vzpomínek na konkrétní události skupinové rozhovory souběžně simulují veřejný diskurz a střety argumentů v něm⁹.

---

specificky skupinové paměti prostřednictvím sovětského časopisu *Katorga i ssylka* ve vztahu k bývalým vězňům z období carského Ruska). Problém skupinových a generačních pamětí lze přirozeně pojmout i inverzně z pohledu vědomého nesoustředění se na generaci – tj. naopak ominutí specifických generačních skupin (viz. např. Alijevová 1994).

⁹ Účastníci FG byly rekrutováni s pomocí sítě krajských spolupracovníků etablované výzkumné agentury realizující tento druh výzkumů, výzkumná agentura zajistila realizaci FG i technicky (videonahrávky a přepis znění FG) včetně moderátora sledujícího námi dodaný scénář s konkrétními otázkami a poznámkami vysvětlující směřování otázek a scénáře, ať už

S ohledem na vstupně vymezenou výzkumnou agendu šlo metodologicky řečeno o použití uzavřených kódů – jimiž jsou přístupy indikované výše ve vstupní části textu a schématické mapě. S ohledem na ryze kvalitativní charakter metodologie nejde kardinálně o počet a rozsah indikovaných obsahů přiřaditelných k těmto uzavřeným kódům, ale o to, že je lze ve výpovědích identifikovat, že jsou přítomny. K tomuto přiřazování docházelo v různorodých dimenzích. V zásadě těmi nejčastějšími a nejcharakterističtějšími dimenzemi identifikace byla spojení určité zmínky nebo často až narativu se specifickým přístupem, tj. uzavřeným kódem, s ohledem na jeho hlubší porozumění a významový rozklad, často vlastně určení významů a jejich rozlišení a rozpoznání ve vztahu ke specifickému kódu vyvstalo z dialogu, dialogového úryvku, které typicky charakterizují FG. Na opačném pólu v této dimenzionalizaci stojí přímé spojení – asociace těchto uzavřených kódů s ohledem na explicitní referenci k danému přístupu nebo termínu s ním spojeného.

Dalo by se namítnout, proč by mělo být podnětné a důležité tuto souvislost zkoumat, když vlastně jde o vlastní sociologické gro jako takové, že něco, co je teoretizováno, je zároveň empirickou substancí vyskytující se ve skutečnosti, – a činit to předmětem empiricko-teoretického bádání. Kolektivní paměť jako relativně nedávně se prosazující koncept, jehož počáteční boom je spojitelný teprve s 80. léty¹⁰, respektive v českém a slovenském kontextu teprve spíše se současností, je charakterizován použitím ne až tak historicky dlouho vžitých a každodenním empirickým použitím verifikovaných explanačních rámců. Nestojí za to přistoupit k nim ve světle jejich reálného projevení se, když tyto přístupy a koncepty přesouvají analytické významy uplatňované dlouhodobě (experimentálně a jinak ověřeny) na úrovni individua (paměť, vzpomínání) na kolektivní úroveň? A nejsou-li tedy běžnými historickými existujícími konstantami, opakovaně, z mnoha stran a interdisciplinárně verifikovanými a konfrontovanými v sociologii v průběhu minulých staletí nebo půlstoletí?

Výzkumná aréna vyvstávající v návaznosti na tyto otázky, tj. na vlastní problém souladu a koherence teoretické reflexe a reflektované empirie, je znejasněna tím, že se tímto zároveň dostáváme na rovinu problému toho, že to, co je již nějakou dobou abstraktně formulováno v oblasti teorie, je určitým způsobem reflektováno a projevuje se i v laickém vědomí obecné populace (viz. např. Giddens 1991, česky 1998 – reflexivní přivlastňování vědění). Realizovaný výzkum se v tomto ohledu snaží o identifikování východisek (ve smyslu vstupního určení jevu v datech), ale s ohledem na rozsah a konkrétní

---

v dílčích segmentech nebo celkově. Během prvních realizovaných FG probíhající skupiny byly sledovány přímo jedním z výzkumníků v odděleném studiu v místě realizace FG a moderátor byl brifován v přestávce mezi skupinami.

¹⁰ Odhlédneme-li od prekurzorského Halbwachse (1952, česky 2009).

záběr této studie nemá ambici důkladně analyzovat vlastní mechanismy reflexivní integrace expertního vědění do způsobů kol. vzpomínání.

Kultury vzpomínání (generační kultury vzpomínání)

S tím, jak scénář FG otevírala otázka na nejdůležitější historickou událost, která se v životě účastníka FG udála, tak i když za tu opravdu kardinální událost byl v převažující většině považován listopad 1989, u starších lidí vyvstávala vzpomínka srpnových událostí roku 1968 a soutěžila o status té nejdůležitější zažité historické události. Takto například jedna z učitelek v reakci na další účastníci FG popsala své pocity takto: *Já jsem zažila srpen 1968, jako 14letá, čili všechny ostatní události jsou hluboko, co do emocionálního prožitku, co do významu, jak jsem to tehdy chápala, tak jsou hluboko pod tím. Myslím si, že paní Jitka asi odpověděla za mne, když to byl jednoznačně generační zážitek* (učitelka, 34 let výuky). Právě vzájemné reakce a odkazování se **vzájemně** na sebe se u starších účastníků FG v situacích referování k událostem srpna 1968 staly charakteristickými. A pokud nešlo o zážitky v příliš nízkém dětském věku bez hlubšího poznání tehdejších společenských změn, zajímavé bylo si povšimnout jednotného stále fungujícího referenčního rámce a většinou i s ním spjatého a stále i po letech pocíťovaného emocionálního náboje. I když u mnohých pamětníků srpna 1968 zvítězil v soutěži o nejvýznačnější událost listopad 1989 vzhledem třeba ke kritickému politickému zhodnocení historické události srpna 1968 a toho, co ji předcházelo, daným účastníkem FG, přesto tento dobový referenční rámec byl u nich stále živý a ukazuje se, že v referenci k srpnu 1968 lze mluvit o charakteristické generační kultuře vzpomínání.

Porozumění kolektivní paměti jako generační zkušenosti bylo manifestováno v přímočarých asociacích při explicitním dotázání se na pojem kolektivní paměti, kdy ten byl chápán, respektive, účastnice FG si jej vybavovala *v rámci nějaké generační zkušenosti, kterou určitá generace jako by měla a ta druhá ne* (žena na mateřské dovolené, 33 let) nebo který si účastník FG v jiném městě spojil s tím, *co si pamatuje nějaká generace většinou* (projektant, 38 let).

Sociální (kulturní, kolektivní) trauma

U srpnových událostí roku 1968 se zdržíme i v souvislosti s osvětlením si fenoménu sociálního (kulturního, kolektivního) traumatu a toho jak určuje kolektivní paměť. Poslouží nám k tomu právě ještě příklad zážitku srpnové invaze „spřátelených vojsk“ ve velmi dětském věku u jednoho z učitelů: *Je to dané především věkem, já jsem sice zažil rok 1968, ale to mi bylo asi 6 let. Pamatuji si přesně, co jsem ten den dělal, ale ty souvislosti a to okolo mi*

samozřejmě unikalo (učitel, 26 let výuky). V této výpovědi je důležité indikován typický znak traumatického momentu-zážitku spočívající právě v pamatování si i po mnoha desítkách let, co člověk v tom daném historicky zlomovém momentu dělal, případně čemu se věnoval, když se dostal ke zprávě o něm (viz. Neal 1998). V momentu vlastní traumatické historické události je jejím znakem, později ještě dlouho pocíťovaným při vzpomínání na ni, nejistota a neuzavřenost, jak se ukazuje v další výpovědi o dění v listopadu 1989: *Já jsem tenkrát byla na gymnáziu a my jsme nevěděli, co se pořádně děje* (učitelka, 9 let výuky). V referenci k této nejistotě a neuzavřenosti zajímavě vystupuje explicitním dotazem na představu o kolektivní paměti získaná poznámka jednoho z nejmladších učitelů o Státní bezpečnosti (StB): *ačkoliv všichni poměrně víme, co to bylo za organizaci, jakým způsobem fungovala a každý ví, něco jiného a dohromady nám to dává nějakou kolektivní paměť, ačkoli nikdo prakticky neví nic a zrovna u této záležitosti* (začínající učitel, 1. rok výuky). Právě takovýto poukaz k trvající neuzavřenosti a nejistotě může potvrzovat traumatický status listopadových událostí a je předcházejícího reálně-socialistického režimu v kolektivní paměti. Tento traumatický status se stává zřejmým ještě o to více, s tím, jak tato poznámka zazněla z úst člověka, který listopadové události a je předcházející reálně-socialistický režim zažil jako nemluvně.

Doposavad byly s ohledem na sociální trauma a jeho vliv na kolektivní paměť zmíněny, mimo poznámku o StB výše, převážně nepřímochaře získané charakteristiky, tj. nepředstavující odpověď na přímý explicitní dotaz, co je to kolektivní paměť, respektive, *co vás napadne jako první, když se řekne kolektivní paměť?* slovy použitého scénáře. S přímo položeným dotazem se několika účastníkům FG asociovaly s kolektivní či sociální paměti přímo *politické procesy* (učitelka, 9 let výuky), *vina* (učitelka, 35 let výuky) či *gulag* (učitelka, 25 let výuky). Mladší učitel spojil kolektivní paměť s *tragédií* a svoji asociaci vysvětlil takto: *Většinou se to zmiňuje s nějakou tragédií, kterou chce národ zapomenout. Co se týče nějakých válečných zločinů, těch negativních míst toho národa. To souvisí i s tím národem. Napadly mě ty válečné zločiny* (učitel, 7 let výuky).

Zapomínání, kulturní amnézie, odpouštění a vyrovnávání se s minulostí

Dalšímu mladému učiteli historie z Mostu kolektivní paměť asociovala *ztrátu* (historik, učitel, 5 let výuky), což vyprovokovalo dosti hloubkovou výměnu ohledně praktického fungování kolektivně-paměťového rámce, když další jedné z nejstarších účastnic FG v Mostě kol. paměť implikovala *její region, Sudety a sudetoněmeckou otázku* (učitelka na částečný úvazek, 33 let výuky).

Mě napadá ztráta, když se řekne kolektivní paměť. Mě napadá, že plno lidí si už nepamatuje, co bylo před 20 lety. Takže jestli nějaká kolektivní paměť je, tak mizí.

paní Zdeno?...

první moment bylo tady ten region, Sudety, sudetoněmecká otázka, prostě tyhle záležitosti.

Jako ve smyslu, že jsou v té kolektivní paměti, nebo jak tomu mám rozumět?

Že tu jsou v té kolektivní paměti. Pokud jsou to lidé, kteří tu žili před válkou, kteří tady zažívali 30. léta, potom tu prožívali to období po Mnichově, tak to jakoby zůstává, takže v téhle souvislosti.

Jsou tu takoví lidé?

Ano, jsou tu takoví lidé. Hodně bych už neřekla, protože odcházejí, ale je velice zajímavé, pokud se s nimi člověk setká. To, co oni vytvářejí, tu kolektivní paměť, je zajímavé zaznamenat.

S čím se setkáváme v této konverzační výměně, je otázka mizení paměti a historie jednak s ohledem na historické vymíst'ování celých etnických komunit ale jednak zároveň prostřednictvím vymírání individuálních pamětníků. V chápání konverzační aktérky se jako mizení kolektivní paměti prakticky jeví vymírání individuálních pamětníků a otázka je, do jaké míry je jím míněno vlastní vymístění sudetoněmeckého etnika a jeho kolektivní paměti. Jakkoli to je, toto by pravděpodobně nemělo být chápáno jako snaha vytěsnit v paměti mosteckou existenci sudetoněmeckého společenství, ale naopak, s poukazem na mizející pamětníky života v Mostě v 30. letech, ji zachovat. V jistém smyslu se v těchto souvislostech vracíme k otázce traumatu, když jde vlastně o iniciativu zachování kolektivní paměti již neexistujícího multi-etnického společenství a jisté vypořádání se s traumatem vymístění.

Kulturní paměť v souběhu či v konfliktu s komunikační pamětí a rodinnou pamětí?

Scénář focus group zahrnoval i explicitní otázku na dědictví různých věcí po předcích, takto byla získána výpověď popisující přenos rodinné paměti včetně jejích fyzických písemných artefaktů¹¹: *nevím, jestli se mi to podaří předat mému synovi, takové to povědomí, my jsme ti staří Mostečáci, protože rodina tu žije po řadu generací a prožila i řadu těch historických událostí, včetně odsunu a potom i návratu, po tom 48. roce. Takže tohle já беру jako takové určité rodinné dědictví. Kromě tedy těch materiálních věcí, výuční listy domovské listy a podobně. (učitelka na částečný úvazek, 33 let výuky)*

---

¹¹ Přibližujeme se zde velice blízko roli rodinných alb ve studii Welzera, Mollerové a Tschuggnallové (2002, česky 2010)

Dostáváme se takto skrze rodinnou paměť k obecné kulturní paměti? Lze to takto postavit? I když není zřejmé, jestli šlo o německou nebo českou rodinu (1938 nebo 1945 – 1947 – vyhnutí se odsunu a návrat z internace po r. 1948)?

Otázka rodinné paměti ve vztahu k obecnější kulturní paměti a v tomto případě i komunikační paměti v dané lokalitě vystoupila do popředí při dotazu na historická tabu u jiné účastnice další FG v Jihlavě, dalším regionu charakterizovaném vymisťováním celých skupin obyvatel a s tím se pojícím násilím v nedávné minulosti.

Já si myslím že je to třeba i ten odsun Němců. Já třeba konkrétně jsem z Dobronína, určitě víte tu historii tam¹² ... .. (není rozumět) a musím se přiznat, že já jsem tam žila, já jsem tam vyrůstala a já jsem to nevěděla. A když to teď vyšlo na povrch, tak moje kamarádka říkala, je stejně stará jako já, takže mě překvapilo, že o tom věděla, že jí rodiče řekli, že to tam bylo. Ono se to nepřiznávalo tak úplně, ale věděla o tom. Takže bylo to určité tabu.

Dneska už tedy není?

No dneska už se o tom hovoří a i lidé, kteří o tom věděli ... dneska už to nikdo nepřizná. Určitě je tam spousta lidí, kteří o tom museli vědět, ale je to tabu a nebudeme o tom mluvit.

Když paní Jarka mluvila, vy jste jí do toho skočily a nebylo rozumět, tak co jste chtěly? (k dalším osobám)

Ony zřejmě nepochopily, že já jsem nemluvila obecně, já jsem chtěla připomenout tuto konkrétní situaci.

Vy jste si myslely, že odsun Němců není tabu?

(další účastnice FG) *Ano, není.*

(ještě jiná účastnice FG) *Já si myslím spíše, že tabu je třeba první republika. Teď teda nevím, co bych měla kritizovat, ale když by někdo kritizoval Masaryka, to by bylo možná víc tabu, než odsun sudetských Němců.*

V tomto úryvku z jihlavské učitelské FG je možné identifikovat různorodě fungující rodinné paměti¹³ ve vztahu k místní komunikační paměti. Přes již vyzražené tabu a učinění ho předmětem policejního vyšetřování a mediálního zpravodajství a takto prosazení tabuizovaného zločinu do místní komunikační paměti, směrem ke kulturní paměti je aktéry této konverzační výměny udržováno status quo (*Ony zřejmě nepochopily, že já jsem nemluvila obecně, já jsem chtěla připomenout tuto konkrétní situaci; ...když by někdo kritizoval Masaryka, to by bylo možná víc tabu, než odsun sudetských Němců*). Výše

¹² Nedaleko obce byla v květnu 1945 po skončení války milicí složenou z místních českých mužů postřílena skupina místních německých mužských obyvatel a skrytě pohřbena, incident byl v posledních několika letech vyšetřován Policií ČR a hrob, o kterém mnozí z českých účastníků a dalších svědků vraždy z českých a německých řad věděli, byl skutečně objeven a stal se předmětem sporů ohledně jeho památečního označení.

¹³ V některých rodinách se dětem o hromadné vraždě říkalo, v jiných ne.

uvedený úryvek dobře ukazuje klíčový problém souhry či rozporu rodinné, komunikační a kulturní paměti v časovém či generačním záběru 2 až 3 generací a jistým způsobem paralelizuje problém utváření paměti u vnuků z rodin zatížených individuální účastí na zločinech v době nacistického režimu, jenž se stal předmětem studie Welzera, Mollerové a Tschuggnallové (2002, česky 2010).

Politika dějin versus politika paměti

Pragmatismus a účelovost zásahů politiků do historie a paměti byla zdůrazňována v průběhu FG opakovaně, a to i ať už se mohlo jednat i o pro někoho ‚pozitivně‘ interpretovatelné intervence. Sofistikovaněji byl tento jev charakterizován v jedné z učitelských FG, v části tematického scénáře věnující se otázce zkruslování dějin, a to v souvislosti s oceněním Eduarda Beneše Parlamentem ČR: *Právě konkrétní Benešův zákon... Edvard Beneš se zasloužil o stát, a to si můžeme vzít, že to je velmi zásadní zásah do výkladu dějin. Toto je dost velké zkruslení a nejen výrok politika, ale skutečně politický akt, kdy byl tento zákon přijat. Ať už můžeme mít na Beneše názor jakýkoli, tak deklarovat zákonem, že se zasloužil o stát ...* (učitel, 10 let výuky).

Přimočařeji tento jev charakterizovala účastnice neučitelské FG konstatováním, že *kdo je u moci, kdo jak vládne a tak dále, tak to do značné míry ovlivňuje celkový historický dokument* (dúchodkyně, 65 let). V těchto souvislostech je důležité nepřehlédnout vyjádření v průběhu FG, která poukazovala na masově uplatňovanou režimní *politiku paměti* v době totalitního systému - *Mě právě napadlo, za komunistů, jak se všichni učili to samé, tak takové to kolektivní vnucování názoru* (studentka, 23 let). Zde otazníkem je, máme-li přisuzovat důležitost tomu, že toto povšimnutí zaznělo z úst prakticky už příslušnice porevoluční generace.

Jinou věcí představující *politiku dějin* a *politiku paměti* už spíše zprostředkovaněji jsou různé historií inspirované bonmoty a metafory používané v aktuálních politických střetech, kterých si, jak vyplývá z realizovaných FG, veřejnost obzvláště všímá a drží je v paměti¹⁴, až do té míry, že se stávají součástí jakéhosi současného folkloru (např. Paroubkovo srovnání závěru voleb v r. 2006 s ‚únorovým převratem‘ v r. 1948 nebo Topolánkova ‚křišťálová noc‘, či ‚noc dlouhých nožů‘, i když Topolánkova výroky byly řečeny s jistým odstupem a nemyšleny tak doslovně).

---

¹⁴ Co vysvětluje jejich chytavost pro kol. paměť? Je to obrazotvornost, či spíše explicitní názornost?

Dekontextualizace, revizionismus jako aktivně adverzativní způsob vyrovnávání se s minulostí

Zůstaneme-li, z hlediska české kolektivní paměti u senzitivní problematiky sudetských Němců, je možné identifikovat v uskutečněných FG charakteristické způsoby, jimiž je přistupováno k tomuto tématu a prostřednictvím kterých je eliminována potřeba přehodnocení a korigování vlastního postoje k němu.

Jako první lze uvést zdánlivě ‚rozumný-vyrovnaný postoj‘, ale relativizující ve svém důsledku:

Já teda nechci, aby to znělo nějak špatně, třeba když jsme připomínali Beneše, tak otázky kolem odsunu Němců, kolem sudetoněmecké problematiky si myslím, že jsou často podávány jinak, než si myslím, že ... zdá se mi, že napřed jsme jednali v té situaci po válce samozřejmě jako jednostranně, pryč se všemi Němci a bylo to, zkrátka všechno pryč. A teď zase se mi zdá na druhou stranu, že ten extrém je opačný a že to zaznívá v médiích, až má někdy člověk pocit, že tam stojí nějaký sudetoněmecký landsmanšaft, že se mi zdá, že je to někdy opravdu z extrému do extrému. I když zase v poslední době zase utichla tahle problematika. (učitelka, 25 let výuky)

Obdobně ‚racionální‘ rétorickou figurou je následující relativizace rozsahu a závažnosti odsunu:

Opravdu to v médiích vypadá, že jsme odsunuli šmahem všechny Němce, i ty nejhodnější na světě, a já jsem učila 16 let v Hlubočkách a tam spoustu Němců, kteří mají německé školy, žije. Takže až tak šmahem a všechny to nebylo. (učitelka, 25 let výuky)

Další charakteristický způsob vyhýbání se postavení tvář v tvář důsledkům historické události spočívá v externalizaci odpovědnosti a zdůrazňování zdánlivě menší otevřenosti a ochoty vyrovnávat se s něčím podobným v jiných střeoevropských zemích: *Mně se třeba nelíbilo, když byla taková hodně rozvířená diskuze, jestli zrušit, nebo nezrušit Benešovy dekrety, a přitom to je to tak složité a asi to ani nejde. Nebo nevím, za jakých podmínek by to šlo. A že se tak jakoby nadsazoval ten odsun Němců. Já nerada používám to slovo vyhnání, protože to opravdu byla záležitost mocností a netýkalo se to jen nás, ale i Poláků a Maďarska. Mně vadilo, že u nás do toho ti politici hodně zapadli. Přijde mi, že ty Poláci si lépe jako tady .... a už si neuvědomí, kdo to způsobil, a že i ti naši lidé byli donuceni předtím tohle opustit. Takže to se mi nelíbilo. (učitelka, 26 let výuky)*

K charakteristickým způsobům relativizování historických událostí a jejich možných důsledků pro kolektivní paměť je strhávání pozornosti na sdělovací prostředky a na to kdo v nich má vlastnický podíl: *Připadá mi v současnosti*

třeba neuvěřitelný, jak píše náš tisk, vzhledem k tomu, že většina patří německému kapitálu, ohledně sudetských Němců. V podstatě dnes jednoznačně uvádějí, že oni jsou jen ti ublížení, že oni všechno odnesli a třeba ty údaje o počtu mrtvých jsou tam neuvěřitelně zkreslený. (učitel, 25 let výuky)

Některé rétorické figury z tohoto repertoáru se v souvislosti se sudetskými Němci objevovaly v celé sérii FG opakovaně, bez přílišného ohledu na to jestli šlo o FG s širokou veřejností nebo konkrétně s učiteli. Pokusíme-li se tyto figury sumarizovat, lze sestavit tento přehled 1. **relativizace prostřednictvím užití rétorické figury ‚opačného extrému‘**, 2. **relativizace rozsahu a závažnosti odsunu ‚až tak šmahem a všechny to nebylo‘** 3. **deklarováním událostí jako ‚záležitosti mocností‘**, plus argumentace ve stylu, že **‚čeští politici se do jednání a diskuse kolem nechali zatáhnout více než v Polsku a Maďarsku‘** 4. **zdůrazňování ‚nekompetentnosti tisku a navíc jeho ovládnutí německým kapitálem‘**. Zdá se, že první rétorická figura ‚opačného extrému‘ je velmi obvyklá a v různých alternacích a verzích se často opakuje, podobně deklarování událostí jako ‚záležitosti mocností‘ je masově rozšířeno a přetrvává ještě z dob totalitního režimu a působení jeho propagandy a zdůrazňování poplatnosti tisku v souvislosti s jeho vlastnickou strukturou je také běžné.

Místa paměti

Několik z účastníků výzkumu si uvědomovalo, že minulost může být pamatována a připomínána jako místo, řekněme třeba i přímo pietní místo: *vztah k určitému místu třeba v rámci města, republiky nebo něčeho, ať už v dobrém nebo špatném ... třeba také k nějakému pietnímu místu, třeba k mramorovému sloupu, nebo, já nevím, k poště, kde se scházeli mladí, nebo k nějaké vodě, vodárně, co už neexistuje, jsem myslel* (vedoucí skladu, 46 let). Důležitost konkrétních míst a jim přisuzovanému významu si lze uvědomit také z odpovědi jednoho z mladých olomouckých učitelů, který za nejzávažnější historickou událost, k níž došlo během jeho života, považoval *zavření mého gymnázia, protože to bylo přesně 100 let od jeho založení* (začínající učitel, první rok výuky). Reference ke stému výročí použitá jím jako gradace závažnosti celé události nás odkazuje ke konkrétním mechanismům udržování kolektivní paměti – tj. veřejným komemoracím spojeným s konkrétními místy.

Vlastenectví a nostalgie: ‚velká historie‘ jako (národní) paměť?

FG rozsáhle zahrnovaly reference nebo formulační styl respektující, co by bylo možné zřejmě nazvat ‚vlastenectvím‘ nebo ‚úctou k dějinám‘. Bylo to dáno i vlastním obsahově-tematickým scénářem rozsáhle stojícím na dotazování se a rozvíjení diskuse o nejdůležitějších historických událostech, nejvýznamnějších

obdobích a historických místech nebo u učitelů o důležitých obdobích pro výuku. Tato vyjádření často jaksi automaticky souzněla s ‚velkou historií‘.

Ve vztahu k těmto ‚velkým historiím‘ rutinně přítomným v našem slovníku a referenčních rámcích, které užíváme, je analyticky přínosné sledovat spíše, kdy se odchylujeme od těchto automatismů. Mezi odchýlení, jimž dala vzniknout diskuse a konverzační výměny v rámci realizovaných FG patří právě i ta odvíjející se třeba i od v některých případech zdánlivě žertem řečených návrhů ohledně událostí českých a československých dějin, k nimž nemělo dojít (hypotetická otázka v začáteční části scénáře). Charakteristickými se zde jevíly především evokace spojené s Rakousko-Uherským mocnářstvím jako potencionálně lepší hypotetickou alternativou vývoje. Takto se ve výpovědích opakovaně vyskytla představa, co kdyby se Rakousko-Uhersko nerozpadlo (respektive nedošlo k První světové válce a Rakousko-Uhersko by neprohrálo a nerozpadlo se). I když šlo často spíše o komentáře úsměvného-recesistického charakteru (poznámka jednatřicetileté administrativní pracovnice o přístupu k moři doprovázená smíchem), v případě odpovědi jednadvacetiletého účastníka FG v Olomouci šlo o vážněji míněnou reakci na předešlý také ‚velko-historický‘ míněný komentář jiného šedesátiletého účastníka výzkumu litujícího rozpadu Velké Moravy. Zajímavým způsobem se takto prolínají vážně a méně vážně míněné představy. Vlastně se v této a jiných obdobných zmínkách o Rakousko – Uhersku střetáváme s prolínáním braní této alternativy vážně (*měli bychom výsadní postavení z hlediska průmyslu, byl by stát silnější, vedoucí skladu, 46 let*) s pozicí pracující s jistou obstarožní nostalgií po starých dobrých časech Rakousko-Uherské monarchie asociující specifický ‚recesistický folklor‘ (implikující styl Haškova Švejka či poetiku spojenou s imaginární osobou Járy Cimrmana).

Při explicitním dotázání se na kol. nebo i sociální paměť se jen těžko dalo vyhnout ze strany účastníků FG okamžitým jednoslovným asociacím s ‚národem‘. Důležitější skutečností ovšem je, že jako okamžitá další související asociace vyslovená následujícím účastníkem FG (olomoucká skupina učitelů) byl mýtus, s vysvětlením, že *ten bývá často obsahem kolektivní paměti... je třeba mýtus, který tvoří i ten národ* (učitel, 10 let výuky), které potvrzuje hlubší chápání fungování kolektivně-paměťového rámce ‚velké historie‘ mezi účastníky výzkumu.

Struktura narativu jako analyticko-interpretální model

Uskutečněné FG zahrnuly přirozeně rozsáhlé množství narativů, ovšem najít prakticky nějaký univerzalizující narativ (tj. předpokládající opakované dění odpovídající struktuře vysloveného narativu a zároveň jasné vědomí tohoto předpokladu) není snadné. Jako vhodný příklad přibližující se takovému narativu je představena struktura narativu prezentace udavačství dětem jednou

z učitelek s určitým univerzalizujícím přesahem a jistým předpokladem, že se děti s jevem udavačství v této struktuře mohou do budoucna setkat:

... já jim vždycky zdůrazňuju, že když je systém, když se naslouchá, když se jde práskat, vždycky jim říkám, že je potřeba se rozdělit do tří skupin. Na ty, co by nikdy nešli a neudělali to, ten, kdo bude jen mlčet, a ten, kdo si za to nechá zaplatit. A říkám, přeju Vám, abyste tohle nikdy nezažili. (učitelka, 20 let výuky)

Diskursivní pole ve vztahu k nedávné minulosti s aktivně probíhající a interagujícími aktéry uskutečňovanou proměnou

Jestliže vezmeme jako kol. paměť diskursivní pole vyznačující se aktivně probíhající a interagujícími aktéry uskutečňovanou proměnou ‚záznamu‘ nedávné historie, je v této perspektivě ne úplně jednoduché interpretovat fungování totalitního režimu, s tím jak prostředky tohoto ‚záznamu‘ a samotný ‚záznam‘ jsou dominantně kontrolovány jednou skupinou a přirozená aktivita a interaktivnost různorodých společenských aktérů je vážně limitována či plánovaně prestrukturována. Tomuto odpovídá představa, kterou přinesla odpověď na dotaz o kol. paměti: *Nějaká skupina lidí, spíše direktivně daná paměť. Událost, kterou jim někdo nadhodil, celému kolektivu. Takže je spontánní, ale direktivní, nařízená.* (učitelka, 15 let výuky). Její jistá paradoxnost (*spontánní, ale direktivní*) právě odpovídá společenskému kontextu zahrnujícímu stále podstatně zkušenost totalitního režimu.

S tímto lze také spojit vlastní představu mise současných učitelů a učitelek ve vztahu k jejich žákům odrážející specifickou zkušenost s totalitním režimem stále ještě převažující v učitelských řadách: *Já si myslím, že z tohohle období bychom se je měli snažit přesvědčit o tom, aby si zachovávali svůj rozum a nenechali se tou ideologií úplně pohltit. Aby neskočili na všechno, ať už je to o socialismu, fašismu. To je to pro ně do života...* (učitelka, 30 let výuky).

Proměny názorů – ‚dynamika paměti‘

Scénář FG obsahoval otázku na změnu názoru či názorů na minulost, která byla položena jako zcela otevřená otázka v první třetině scénáře, po vstupním dotazu na nevýznamnější historickou událost v životě účastníků FG a dotázaní se na představy spojované s kol. a sociální pamětí a historickým vědomím. V probíhajících FG bylo znát, že téma vyrovnání se či spíše ujasnění si svého názoru a reflektování v čase změněného postoje k minulému režimu je v diskusích imanentně přítomno, ale je omezeně verbalizováno a lidé jej sami neotevívají, i když s ohledem na to, že většina z nich prožila zásadní společenský zvrat spojený s rokem 1989, se téma nabízelo ke konverzaci na prvním místě. Důležitě v případě FG s nejširší veřejností bylo běžné i vyhýbání

se různými, často i zdánlivě poněkud naivními, způsoby tématu, a to i kdy bylo explicitněji předestřeno. V případě FG s učiteli dějepisu lze říci, že uvědomění si a přiznání si změny názoru a jeho vývoje bylo snadněji reflektováno a otevřeněji prezentováno¹⁵.

Zkoušíme-li na základě analýzy zaznamenaných obsahů FG rozlišit za jakých různých okolností a v jakých odlišných kontextech docházelo k poznání a korekci názoru na předlistopadové společenské uspořádání, je nutno se v mnoha osobních a názorových biografiích účastníků výzkumu podívat už dávno před rok 1989. Příklad, od kterého by bylo možné začít a který dobře vyjadřuje distinktivní kategorii **změny názoru, k níž došlo v rodině**, respektive pro níž vznikly podmínky v rodině, je situace popsána sedmdesáti pětiletým důchodcem, kterého v jeho teenagerovských letech ovlivnilo, jak otec zpočátku, v letech 1948-49, entuziasticky podporoval nastupující režim, ovšem potom během několika let než v polovině 50. let zemřel „*ty názory ještě stačil změnit.*“

Vedle situací, kdy k poznání totalitního charakteru komunistického režimu došlo v rodině nebo bylo dáno rodinným zázemím, se setkáváme i se situacemi, kdy ke změně názoru na komunistický režim došlo **právě naopak mimo rodinu**, respektive navzdory v rodině udržovanému režimnímu vidění společenského uspořádání. Takto padesátiletého mechanika v 70. letech přivedl k přehodnocení jeho tehdejšího dosavadního „režimního“ chápání minulosti přechod do prostředí školního kolektivu ve větším urbánním centru než, z kterého pocházel a kde prožil dětství.

Samozřejmě obdobná změna „názoru“ mohla být vyvolána **bezprostředním zážitkem historických událostí**, což lze chápat jako další distinktivní kategorii. S příklady takovéto změny názoru jsme se setkali u účastníků FG opakovaně v delším pohledu do minulosti především v bezprostřední souvislosti s událostmi roku 1968.

Tento příklad nás přivádí již k otázce proměny „názorů“ po roce 1989. Toto téma lze otevřít poukazem na důležitý aspekt **vývoje „názorů“ a schopnost je kriticky měnit s ohledem na věk**. V následujícím úryvku z výpovědi účastnice výzkumu lze právě sledovat, jak se chápání minulosti odvíjí od křížení individuální vývoje – nárůstu věku s historickými událostmi a změnou:

---

¹⁵ Vysvětlení tohoto rozdílu mezi lidmi z obecné populace a pedagogickými pracovníky majícími zkušenost s výukou dějepisu lze spojovat, na jedné straně, s běžností tématu včetně prezentování osobního aspektu-zkušenosti ve výuce v případě učitelů a, na druhé straně, i s lepší schopností učitelů srozumitelně popsat a verbalizovat proces změny svého názoru a jeho okolností. Zároveň lze usuzovat, o tom že učitelé a učitelky dějepisu, kteří se neztotožňují se společenskými změnami po roce 1989 a svůj názor na předešlé společenské uspořádání příliš nezměnili a toto mají tendenci udržovat v tajnosti, se účasti ve FG vyhnuli, s tím jak při svém vzdělání a specializaci snadno mohli usoudit, že právě toto téma bude jedním z důležitých témat. Naopak o lidech z obecné populace lze usuzovat, že pro ně tento potenciační důvod k vyhnutí se účasti ve FG nemusel být závažným, když téma FG bylo při hledání jejich účastníků prezentováno velmi obecně a když zároveň, každý účastník pochází ze svého přirozeného společenského prostředí, v němž i třeba postoj, který by mohl být marginalizujícím v prostředí učitelů dějepisu, je přirozeným neskrývaným postojem v dané konkrétní skupině, z níž účastník FG přichází.

„Já to vnímám v rámci toho, že jsem ještě byla ve škole během totality, kdy jsme taky se učili ruštinu a byla společenská setkání na ruské škole a byla výměnná setkání a já nevím co ještě. Teď když vidím, jaké jsou možnosti u synovce - od školky cizí jazyk, může si vybrat, může jet na dovolenou, rodiče můžou podnikat. Když jsem pak měla možnost zpětně, s otcem, se kterým jsem tehdy nežila, řešit, jakými problémy si procházeli oni, že nemohli studovat vysokou školu, byli omezení. Tak to vnímám, jako že pro mě je to nepředstavitelné. Tenkrát jsem byla malá, tak jsem to nevnímala, ale teď si nedovedu představit, že bych nemohla vycestovat, že by to zkrátka nešlo. A nejsem to“ . (žena na rodičovské dovolené, 33 let)

Zde je tou důležitou skutečností dětský věk účastníka výzkumu s ohledem na vzpomínanou dobu, na niž byl měněn pohled *ex post* již v souvislosti se změněnými skutečnostmi po roce 1989, ale zároveň zde do popředí vystupuje ‚dynamika paměti‘ daná dětstvím, dospíváním a stárnutím v individuální rovině, vývojem rodinného kontextu v o něco širší sociální rovině a samotnými historickými událostmi a jejich vývojem v nejširší celospolečenské rovině. Dynamicky se proměňující paměť se zde vyjevuje jako kombinace-výslednice velmi různorodých a zároveň samo o sobě dynamických faktorů.

Tedy obecněji lze na základě analýzy FG určit několik charakteristických kategorií změny názoru na komunistický režim: tj. **změny názoru, v níž došlo v rodině nebo naopak mimo rodinu** (tedy v důsledku interakcí a poznání např. ve škole, zaměstnání, případně v jiné skupině nedané rodinnými vztahy) či v důsledku **bezprostředního zážitku historické události** (v případech realizovaných FG šlo typicky o okupaci zahraničními vojsky v r. 1968) anebo **s ohledem na vývoj názorů s věkem** (u mladších lidí majících zkušenosti s komunizmem spíše z dětského věku).

S ohledem na tuto poslední zmiňovanou kategorii je nutno říci, že změny *ex-post* u lidí, kteří zažili komunistický režim jako dospělí, lze mnohem hůře rozlišovat a kategorizovat s tím, jak přiznat změnu názoru, respektive přiznat si, že člověk sdílel, toleroval či do značné míry aktivně podporoval názor legitimizující totalitní režim, v kterém větší část účastníků výzkumu prožila důležitou část svého života, není pro člověka snadné. Pravě, to jak může být těžké pro nejširší veřejnost vyrovnat se s minulostí a připustit si nějaký díl odpovědnosti na trvání totalitního režimu se ukázalo v reakci čtyřicetiletého vedoucího skladu na usilovnou snahu moderátora FG o připuštění nějaké změny názoru ze strany účastníků výzkumu, tedy s ohledem na jejich věk nejpravděpodobněji na komunistický režim nebo s ním spojené skutečnosti. Takto stržení pozornosti ohledně vývoje v armádě na to, že už „*nefungují jako amatéři*“, když se nám podle něho před tím „*vtloukalo, že je dobře, že každě chodí na tu vojnu*“, a když „*pak se zjistilo, že tam byla díra finanční a nebyla*

tak efektivní, no. Že pohraničníci nebyli až takový hrdinové“ bylo jistým vyhnutím se odpovědi na otázku, i když samotná úniková odpověď zahrnuje prvek, činící z vlastního jádra řešeného problému-otázky marginální upozaděnou záležitost a tímto její důležitost relativizovala¹⁶.

S ohledem na toto možné chápání výpovědi účastníka výzkumu příkladem spíše upřímné reflexe změny v souvislosti s rokem 1989 a, co znamená, mohou být následující slova vysokoškolsky vzdělané důchodkyně:

„My jsme byli zvyklí pracovat v nějakém systému a řádu. Vždy to trvalo delší dobu, nebyla možnost takové široké volby, jako je to teď třeba. Já si myslím, že život byl v tom pro normální většinu lidí jednodušší. Dnes třeba zejména pro tu naši starší generaci už vzhledem k tomu, že já nevím, že je O2, Vodafone a x možností i u televizorů i bank i u všeho ... Čili dříve to bylo takové jednodušší. Vědělo se, že známka stojí 6 korun a stála pořád. Dřív jsem si možná ani nedovolila měnit názor. Nebo jsem třeba jen tak tiše mlčela, a teď tím, že je vlastně svoboda, tak vlastně člověk se nebojí říct, svůj názor.“ (důchodkyně, 66 let)

Zdá se, že důchodkyně, na rozdíl od dříve citovaného vedoucího składu, reflektovala na svoji osobní zkušenost a tímto způsobem si byla schopna uvědomit i hlubší smysl změn – i když jejich vyznění může být do jisté míry dvojaké až matoucí (mnohočetnost komerčních nabídek, narůstajícího množství technologicky inovovaných produktů).

Vedle indikování fenoménu mnoha úrovně ,dynamika paměti‘ právě toto často skryté či zastřené lavírování mezi vyhýbáním se přiznání si určité odpovědnosti za trvání totalitního režimu a toho, jak jsme se změnili s proměnou společenských poměrů po roce 1989, lze chápat jako nejzávažnější skrytý paradox, který byl odhalen prostřednictvím užití kvalitativního metody FG.

Učitelé, jejich změny názoru a ,učení dějepisu po komunismu‘

Problém změny názoru na historické události, jejich chápání a interpretaci, má svůj specifický aspekt u učitelů, s tím jak oni samotní jsou rozsáhle součástí procesu utváření názorů na dějiny a minulost. I prostřednictvím nich bylo udržováno režimní názorové *status quo* v době totalitního režimu.

Já jestli teda mohu navázat, tak jsem si vzpomněla, jak jsem byla vychovávána v tom minulém režimu, kdy jsme pak vše papouškovali. Já jsem doma, já jsem

---

¹⁶ U tohoto účastníka výzkumu lze předpokládat, že v době, kdy nastupoval do tehdy dvouleté vojenské služby nebo stál před tímto problémem, tj. v druhé polovině 80. let, tato povinnost byla vysoce senzitivní a politicky problematizovanou otázkou a mnoho z branců si kladlo otázku, jak se této tehdejší povinnosti vyhnout a rozhodoval se, jak dalece je ochoten v úsilí o vyhnutí se této povinnosti a tímto fakticky konfrontování tehdejšího režimu jít.

tedy o tom moc nepřemýšlela, ale tatínek kolikrát řekl slova, která se říkat neměla a co bylo najednou úplně jinak, ale já jsem to brala jen jako vybočení. Poté seznámení s manželem, který viděl mnoho věcí jinak a v té rodině to tak i fungovalo. Například, že měli na západě příbuzný, že posílali balíky, že tam byl v roce 1968, 1969, že to tam viděl, že uvažovali, že tam zůstanou. A takovéhle věci. A ta schizofrenie se k tomu vlastně doučila, a učila jsem a věděla jsem, že vědomě lžu. (učitelka, 20 let výuky)

V tomto případě učitelky, která studovala a zahajovala svoji profesní pedagogickou kariéru na konci minulého režimu, se vedle popisu geneze vlastního poznání a změny názoru na režimní historickou legendu (změna názoru mimo rodinu, ovšem prostřednictvím rodiny nastávajícího manžela) objevuje přiznání vědomé lži při výuce. Doslova tato funkční konstalace je charakterizována jako ‚naučená schizofrenie‘. Jiné řešení tohoto střetu vlastního názoru a poznání režimní historické legendy s faktem profesního zapojení se do výuky historie jsme našli u další účastnice té samé focus group:

Já si tedy nemohu pomoci, ale já mám asi úplně jiný pohled na nějakého historika nebo jsem možná měla jinou školu. Já jsem prostě potkala už jako dítě několik učitelů, kteří mě neučili papouškovat, ale myslet. A já jsem prostě neměla pocit, že pro mě ten rok 1989 byl nějaký zvrat. Já jsem prostě brala ty totalitní učebnice jako knížky, kterými se musím snažit prokousat a zjistit, jak je to doopravdy. Já si třeba do teďka vybavuju, s čím jsem pracovala se studentama. Třeba tam byl článek, kde se psalo, že bolševici získali ve volbách necelou polovinu hlasů, ale shromáždění už neodpovídalo zmíněné situaci, takže bylo rozpuštěno. Když si tohle rozebere člověk faktologicky, tak tam je v podstatě pravda v té knížce. A já mám dokonce pocit, že tehdy někdy byli studenti ochotnější přemýšlet než dneska. (učitelka, 34 let výuky)

Konfrontujeme-li dvě výše uvedené charakteristiky situace a cest z ní, pokládáme si otázku, v čem mohly vést důvody pro odlišné řešení dilematu spojenému s profesí učitele dějepisu v reálném socialismu. Jisté vysvětlení může být spojeno s délkou pedagogické praxe, kdy o první z účastnic FG, lze usuzovat, že byla v předlistopadové době spíše začínajícím adeptem učitelství, zatímco druhá absolvovala minimálně dekádu své učitelské praxe v tomto předlistopadovém období a byla tedy vystavena schizofrenii, která se automaticky vstupně nabízela při zahájení kariéry učitelky dějepisu, a musela se s ní nutně konfrontovat, když nešlo o několik měsíců výuky v začátcích kariéry, ale o celá léta výuky a už jako etablované učitelky.

Alternativní vysvětlení by mohlo být spojeno s otázkou role učitelů v jejich samotném mládí, když v případě druhé účastnice FG dopad setkání s učiteli,

kteří se nespokojili s indoktrinační rolí, mohl vést k univerzálnější a ambicióznější pozici při „držení“ a prezentaci svého k režimní historické legendě kritického názoru, který případně mohl být podporován nebo mít počátek už od malička v prostředí rodiny (o kterém ovšem nevíme a nemůžeme o něm usuzovat). V souvislosti s rodinnou úrovní lze ovšem indikovat důležitost tohoto vlivu u první účastnice FG, když u ní máme k dispozici vzhled do „rodinné biografie“ změny jejího názoru, z kterého vyplývá, že ke změně jejího spíše prorežimního názoru došlo teprve v souvislosti se vstupem do rodiny jejího manžela, tedy až v dospělém věku. V neposlední řadě volbu strategie „učit myslet“ u druhé z učitelek mohla ovlivnit samotná profesní či spíše „předprofesní“ zkušenost se zmíněnými učiteli, kteří ji jednak vedli ke kritickému myšlení v době její školní docházky a kteří zároveň takto mohli ovlivnit i její budoucí styl výuky.

Jinou únikovou cestu od tohoto dilematu výuky v době reálného socialismu reprezentoval přístup dalšího učitele z této královehradecké FG:

Samozřejmě se to často dělalo, teďka si vzpomínám, tak ohledně Sovětského svazu a spolupráce s Německem, tak v učebnici byla oficiálně označená jako „opatření Sovětského svazu proti německé agresi“. Což když vezmu z druhé strany, tak to do jisté míry byla pravda, to Rusko to zachránilo. Ale pokud se člověk o to zajímá, tak tam pochopitelně bylo úplně něco jiného, ale pokud se člověk o to zajímal, tak věděl, jak to bylo, ale musel z toho nějakým způsobem vybruslit, takže pokud to nějak nekontrovali, tak jsem se snažil končit tím rokem 1940, tou válkou, a pokud to šlo, tak se vyhýbat těm dalším obdobím, a pokud by měl jít člověk podle té učebnice, tak by musel lhát. (učitel, 25 let výuky)

Nedobrá látka Druhé světové války a poválečných dějin bylo častým způsobem, *jak z toho vylézt s čistým štítem* (učitel, 25 let výuky). Tento z dnešního hlediska zdánlivě neutrální postup mohl být dobově aktivistickým řešením dilematu, když člověku mohl hrozit postih za nenaplňování tehdy striktně a centrálně daných osnov výuky.

V návaznosti na tematiku změn názorů a postojů a „dynamiku paměti“ v předcházející sekci textu jsme se v této části textu zaměřili na způsoby a strategie vypořádávání se s režimním diktátem obsahu výuky dějepisu ze strany učitelů a učitelek. Setkali jsme se s třemi kategoriemi těchto způsobů a strategií: **„a ta schizofrenie se k tomu vlastně doučila, a učila jsem a věděla, že vědomě lžu“**, označíme-li ji takto *in vivo*; další by bylo možno sumarizačně označit jako **„učit myslet“** a poslední můžeme charakterizovat jako **vyhýbání se problematickým obdobím**.

Závěr

Když jsme zvolili jako svou zájmovou oblast paměť a reprezentace dějin, brzy vykryštalizoval jako výzkumný problém formy kolektivní paměti a historického vědomí, tak jak je možné je najít v běžné populaci. Takto prvotní otázkou otevírající výzkum bylo, lze-li alespoň do nějaké míry ztotožnit jednotlivé verze kolektivně-paměťového rámce, které se postupem času teoreticky a empiricky etablovaly, s vlastními bezprostředními projevy zaznamenávanými v běžné populaci, tj. mezi běžnými aktéry (za tyto považoval výzkum i učitele a učitelky dějepisu na základních a středních školách, s tím že u nich byly řešené otázky ostřeji rafinovány vzhledem k vystavování se agendám přístupu k minulosti v jejich každodenní praxi). V první části tedy byla ve studii navržena konceptualizace kolektivní paměti prostřednictvím identifikování shluků teoretických výkladových rámců paměti a vzpomínání (schématická mapa sledovaných jevů, přístupů a perspektiv zkoumání). V druhé, empirické, části studie šlo o ztotožnění shluků reprezentovaných ve schématické mapě s výpovědi reprezentantů, jak toho, co bychom nazvali ‚běžnou populací‘, tak i s výpověďmi specifické skupiny učitelů/učitelek dějepisu, tedy jestli v jejich výpovědích lze rozpoznat projevy jevů vyjádřených teoreticko-výkladovými rámci. Závažným zjištěním bylo, že ve výpovědích a konverzačních výměnách a diskusích účastníků FG se zcela běžně vyskytovaly prvky souznějící s teoreticko-výkladovými rámci.

Sumarizujeme-li poza tímto vstupním výzkumným problémem studie, další poznání se týkalo mechanismů proměny paměti, respektive proměny názorů na minulost a vedlo nás k identifikování fenoménu mnoha úrovně ‚dynamiky paměti‘ – dané dětstvím, dospíváním a stárnutím v individuální rovině, vývojem rodinného kontextu v o něco širší sociální rovině a samotnými historickými událostmi a jejich vývojem v nejširší celospolečenské rovině. S tím že specificky u učitelů a učitelek dějepisu bylo často identifikovatelné určité lavírování v jejich výpovědích mezi přiznáním si určité odpovědnosti za trvání totalitního režimu a mezi přijetím nebo odmítáním změny společenských poměrů po roce 1989, tj. s ohledem na jejich pozici dnes. Ovšem při bližším pohledu respektive zpětném detailnějším zaměření se na tuto u učitelů relativně snáze identifikovatelnou kategorii toto lavírování respektive vyhýbání se či skrývání se před odpovědností za trvání totalitního režimu bylo rozpoznáno i mezi běžnými lidmi, když u nich bylo charakteristické zakrývání tohoto navenek, často spíše zdánlivě zběžnými způsoby. Toto často skryté či zastřené lavírování mezi vyhýbáním se přiznáním si určité odpovědnosti za trvání totalitního režimu a toho, jak jsme se změnili s proměnou společenských poměrů po roce 1989, lze chápat jako nezávažnější odkrytý paradox a poznání pro tuto tematickou oblast. Toto v praktické rovině konkrétních výpovědí

v rámci FG vedlo k určení charakteristických technik a rétorických figur uplatňovaných při vyhýbání se a relativizaci závažných zločinných momentů minulosti v rámci vypořádávání se s nimi v kolektivní paměti utvářené a projevované i v individuální rovině či rovině rodinného blízkého kruhu. I když jedním z výkladových rámců byla přímo *dekontextualizace a revizionismus jako aktivně adverzní způsob vyrovnávání se s minulostí*¹⁷ vyhýbání se minulým skutečným bylo důležitě rozpoznáno v rámci pole – *kulturní paměť v souladu či v konfliktu s komunikační pamětí a rodinou pamětí* pro úroveň rodin a běžných individuálních aktérů a na rozhraní *politiky dějin a politiky paměti* pro úroveň politické elity.

Právě z hlediska předpokládané ‚indoktrinační funkce‘ učitelů v předlistopadovém režimu bylo zajímavé přistoupit k reflexi života a práce v reálném socialismu u učitelů dějepisu a podívat se na způsoby a strategie vypořádávání se s režimním diktátem obsahu výuky (schizofrenické vědomé lhaní, učení myslet, vyhýbání se problematickým obdobím).

I když vlastně změnami v českém školství i v souvislosti s prosazováním ‚školních vzdělávacích programů‘¹⁸ je dán stav znalosti, chápání a vztahu k naší totalitní minulosti 20. století u současných mladých lidí. Charakter jejich historického vědomí s ohledem na totalitní minulost se zdá být v kvalitativní podstatě do jisté míry odlišný od předešlých generací, ať už vzhledem k proměně výuky, tj. omezování společensko-vědní výuky u mnohých typů škol, paušálnímu a povinnému prosazování nefrontální ‚školy hrou‘ limitující rozsah vymáhaných jednotlivých znalostí historických a společenských událostí, situací a jevů, jejichž znalost je teprve předpokladem pro možnost efektivního uplatnění strategií ‚školy hrou‘ ve výuce historie a ostatních společensko-vědních a humanitních předmětů¹⁹ na jedné straně nebo nepamětnému statusu současné mladé generace a vzdálení se zkušenosti totalitního režimu a schopnosti jej a jeho fungování porozumět na základě osobní zkušenosti na straně druhé

Marcel Tomášek se věnuje výzkumu a výuce na FSV a FHS UK. Na pracovišti Historické sociologie na FHS učí magisterské metodologické kurzy.

---

¹⁷ V rámci tohoto pole byly identifikovány charakteristické běžně uplatňované rétorické figury (zdánlivě ‚rozumný vyrovnaný postoj‘, ale relativizující ve svém výsledku; relativizace rozsahu a závažnosti; externalizace odpovědnosti a zdůrazňování zdánlivě menší otevřenosti a ochoty vyrovnávat se s něčím podobným v jiných středoevropských zemích a externalizace prostřednictvím strhávání pozornosti na sdělovací prostředky a na to kdo v nich má vlastnický podíl).

¹⁸ V minulých více než pěti letech povinně prosazeny na českých základních a středních školách přinesly sebou povinné individuálně vypracované programy pro jednotlivé školy nutně rozsáhlé zahrnující prvky integrované výuky společenských předmětů, skupinové-teamové-projektové výuky a dalších forem nefrontální výuky na úkor klasické frontální výuky.

¹⁹ Diskutovat ve výuce nebo činit předmětem hry lze teprve historické události, o nichž žáci mají už získanou znalost a dokáží je alespoň v jistém stupni kontextualizovat.

Jiří Šubrt je vedoucím a jedním ze zakladatelů pracoviště Historické sociologie na FHS UK, vyučuje také na Katedře sociologie FF UK.

LITERATURA

- ABRAMS, B. F., 2004: *The struggle for the soul of the nation: Czech culture and the rise of communism*. Lanham: Rowman and Littlefield, 363 s.
- ALEXANDER, J., 2002: On the Social construction of Moral Universal: The ‚Holocaust‘ from War Crime to Trauma Drama. In *European Journal of Social Theory* 5, č. 1, s. 5-85.
- ALEXANDER, J., 2003: *The Meaning of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 296 s.
- ALEXANDER, J. et al. 2009: *Remembering the Holocaust: a debate*. Oxford: Oxford University Press, 205 s.
- ALEXANDER, J. – EYERMAN, R. – GIESEN, B. – SMELSER, N. J. – SZTOMPKA, P. 2004: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 214 s.
- ALIJEVOVÁ, D., 1994: Zbezvýznamňovanie ľudského života ako generační problém. In: *Sociológia* 26, č. 3, s. 207-2016.
- ANDERSON, B., 1983: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 160 s.
- ASSMANN, A., 2008: *Der lange schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Mnichov: C. H. Beck, 320 s
- ASSMANN, A., 1999: *Erinnerungsraume: Formen und Wandlungen dos kulturellen Gedachtnisses*. Mnichov: C. H. Beck, 424 s.
- ASSMANN, J., 2001: *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 317 s.
- BARD, M. G., 2008: *48 hours of Kristallnacht: night of destruction/down of the Holocaust: an oral history*. Guilford: Lyons Press, 240 s.
- BARŠA, P., 2011: *Paměť a genocida: Úvahy o politice holokaustu*. Praha: Argo, 283 s.
- CARUTH, C., 1996: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore/London: John Hopkins University Press. 154 s.
- CONNERTON, P., 2009: *How modernity forgets*. Cambridge: Cambridge University Press 149 s.
- CONNERTON, P., 1996: *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press. 121 s.
- FRANC, M., 2009: *Ostalgie v České republice a v SRN*. In: D. Kunštát, L. Mrklas (eds.): *Historická reflexe minulosti*. CEVRO: Praha, s. 7-14
- FRANK, M. C. – RIPPL, G. (eds.) 2007: *Arbeit am Gedächtnis*. Mnichov: Wilhelm FinkVerlag, 427 s.
- FINNEY, P., 2011: *Remembering the road to Word war two: Interantional history, national identity, collective memory*. Oxon/New York: Routledge, 325 s.
- GELLNER, E., 1983: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 150 s.

- GIDDENS, A., 1998: Důsledky modernity. Praha: Sociologické nakladatelství, 158 s.
- GIESEN, B., 2004: Triumph and Trauma. Boulder/London: Paradigm Publishers, 196 s.
- GRABBE, J. H. – SCHINDLER, S. (eds.), 2008: The Merits of Memory: Concepts, Contexts, Debates Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 404 s.
- HALBWACHS, M., 2009: Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 256 s.
- HOBBSBAUM, E. – RANGER, T. (eds.), 1983: The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 320 s.
- HROCH, M., 1985: Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. Cambridge: Cambridge University Press, 220 s.
- HROCH, M., 1986: Evropská národní hnutí v 19. století. Praha: Svoboda, 397 s.
- HROCH, M., 1999: Na prahu národní existence. Praha: Mladá fronta, 276 s.
- JIRKOVÁ, K. – ČERMÁK, A. (eds.), 2012: Formování historie: interpretace dějin z pohledu různých států. Praha: AVU/AusDruck Books. 333 s.
- KOPEČEK, L., 2008: Search of “National Memory”: Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe. In: Kopeček, L. (ed.): Past in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989. Budapešť: Central European University Press, s. 75-95.
- KOPEČEK, L., 2011: Úvod In: Gjuríčová, A. et al. Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989. Praha: Knihovna Václava Havla, s. 1-9.
- Le GOFF, J., 2007: Paměť a dějiny. Praha: Argo, 264 s.
- LIPSTADTOVÁ, D. E., 2006: Popírání holocaustu: Silící útok na pravdu a paměť. Litomyšl: Paseka, 349 s.
- MAJERUS, B. – KMEC, S. – MARGUE, M. – PÉPORTÉ, P. (eds.), 2009: Dépasser le cadre national des “Lieux de mémoire”/Nationale erinnerungsorte Hintefragt, Brusel/Bern/Berlín/Frankfurt/New York/Oxford/Vídeň: P.I.E, 274 s.
- MANDLER, E., 2001: Češi a Němci: legendy, spory, realita. Praha: Libri, 175 s.
- MAYER, F. (ed.), 1998: Politika paměti: antologie francouzských společenských věd – Cahiers duCeFRoS 13, Praha: CeFRoS, 194 s.
- MAYER, F., 2009: Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita. Praha: Argo 273 s.
- MOLLOY, P., 2009: The lost world of communism: An oral history of daily life behind the Iron Curtain. London: BBC Books, 214 s.
- NEAL, A. G., 1998: National Trauma and Collective Memory, New York: M.E. Sharpe, 224 s.
- OLICK, J. K., 2007: The Politics of Regret. New York: Routledge, s. 229
- OTÁHAL, M. – VANĚK, M., 1999: Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění. Praha: Lidové noviny, 859 s.

- POLANSKI, P., 1998: *Tíživé mlčení: Svědectví těch, kteří přežili Lety*, Praha: GG, 253 s.
- RADSTONE, S. – SCHWARZ, B. (eds.), 2010: *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press, 561 s.
- RICOEUR, P., 2000, 2002, 2007: *Čas a vyprávění I-III*. Praha: Oikoymenh, 319 s., 245 s., 413 s.
- ROBBEN, A. C. G. M. – SUÁREZ-OROZCO, M. M. (eds.), 2000: *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 300 s.
- SZTOMPKA, P., 2000a: *Cultural Trauma: The Other Face of Social Change*. In: *European Journal of Social Theory* 3, č. 3, s. 449-466.
- SZTOMPKA, P., 2000b: *Trauma wielkiej zmiany*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 117 s.
- ŠUBRT, J. – VINOPAL, J. et al. 2013: *Historické vědomí obyvatel České republiky: Perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 256 s.
- ŠUBRT, J., 2011: *Antinomie sociální paměti*. In: *Sociológia* 43, č. 2, s. 133-157.
- ŠUBRT, J., 2004: *Paměť jako sociologický problém*. In: Urbánek, E. (ed.): *Proměny současné sociologie (Philosophica et Historica 2/1994)*. Praha: Univerzita Karlova, s. 57-70.
- ŠUBRT, J., 1995: *Sociální paměť a sociologický výzkum*. In: *Soudobé dějiny* 2, č. 2-3, s. 269-280.
- TOMÁŠEK, M., 2004: *Paradox vymístění: příspěvek k posttotalitní reflexi vztahů se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů*. In: *Sociální studia* 7, č. 2, s. 129-154.
- TOMÁŠEK, M., 2012: *Formování, nebo formátování historie? Historie prostřednictvím kolektivní paměti a její formátování*. In: Jirková, K. - Čermák, A. (eds.): *Formování historie: interpretace dějin z pohledu různých států*. Praha: AVU/AusDruck Books, s. 32-43.
- TUCKER, A., 2008: *Historiographic Revision and Revisionism The Evidential Difference: Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe*. In: Kopeček, L. (ed.): *Past in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989*. Budapešť: Central European University Press, s. 1-16.
- VANĚK, M., 2010: *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956 – 1989*. Praha: Academia, 2010, 639 s.
- VANĚK, M. (ed.), 2009: *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 669 s.
- VANĚK, M. (ed.), 2006: *Mocní? A Bezmocní?: politické elity a disent v období tzv. normalizace: interpretační studie životopisných interview*. Praha: Prostor: 206 s.
- VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (eds.), 2005a: *Vítězové? Poražení?: životopisná interview, Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor, 831 s.

- VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (eds.), 2005b: Vítězové? Poražení?: životopisná interview, Díl 1, Disent v období tzv. normalizace Praha: Prostor, 1121 s.
- VANĚK, M. et al. 2002: Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR/Votobia, 350 s.
- WELZER, H. – MOLLEROVÁ, S. – TSCHUGGNALLOVÁ, K., 2010: „*Můj děda nebyl nácek*“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo, 207 s.
- ZERUBAVEL, E. 2003: *Time maps: collective memory and the social shape of the past*. Chicago: University of Chicago Press. 163 s.